

Bir Terimin Etimolojisi: 'Hadis Oksidentalizmi' Oksimoronu

Fatma KIZIL*

Napolyon'un, 1798'deki Mısır seferinde yanında götürdüğü çok sayıdaki ilim adamının çalışmaları neticesinde ortaya çıkan *Description de l'Egypt* ile, kolonyâl hedeflerle alâkasını izhar ettiği kabul edilen¹ oryantalizm, zaman içerisinde kendi tenkid edebiyatının doğuşuna da sebep olmuştur. Oryantalizmin, oksidentalizme kapı aralaması gerektiği, Doğu'da oksidentalizm adı altında sistematik bir disiplinin teşekkül etmesine dair umutlar da söz konusu ilmin aslında netice itibarıyla bir oryantalizm eleştirisi işlevi göreceği düşünülerek dile getirilmiştir. Hâlbuki bu tür bir yaklaşımla oksidentalizmin, Edward Said'in akademik bir disiplin, Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik bir ayırımı dayanan düşünce tarzı, Doğu'yu betimleyen, yöneten, tekrar inşa eden Batılı kurum şeklinde üç formundan bahsettiği² oryantalizm üçüncü formuna karşılık gelmesi tehlikesi söz konusudur. Zira bu durumda 'Batı'ya karşı değerleri paradigması'nın³ yerine 'Doğu'ya karşı değerleri paradigması'nın yerleşmesi ya da mevcudiyeti hissedilen bu paradigmanın pekiştirilmesi ihtimali ortaya çıkacaktır. Ayrıca Doğu'yu nesneleştiren oryantalizme karşı bir eleştiri olarak oksidentalizm önerisi zımnen bu disiplini edilgen hâle getirme anlamını da taşımaktadır. Dile getirilen nedenlerle, oksidentalizmin oryantalizm eleştirisinden bağımsız gelişimi büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda burada, Özcan Hıdır'ın "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi-M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa el-A'zamî Örneği" makalesi⁴ yazarın oksidentalizm tanımı temel alınarak tahlil edilmiştir.

* UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, BURSA, fatmakizil@gmail.com

¹ Richard Martin, "Islamic Studies: History of the Field", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. John L. Esposito), New York 1995, II/329; Yücel Bulut, "Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine", *Marife*, yıl: 2, sayı: 3, 2002, s. 26.

² E. W. Said, *Şarkiyatçılık-Batı'nın Şark Anlayışları* (çev. Berna Ülner), İstanbul 2006, ss. 12-13.

³ Edward W. Said, "Cehaletin Çatışması" (çev. Nurgün Oktik, Gaye Gökalp), *Doğu-Batı*, yıl: 10, sayı: 41, 2007, s. 111.

⁴ Özcan Hıdır, "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi-M. Fuad Sezgin ve

Makaleye dair söylenmesi gereken ilk husus, adının 'Hadis Oksidentalizmi' şeklinde bir 'oksimoron' içerdiğidir. Zira oksidentalizm genel anlamıyla Doğu-luların Batı'yla ilgili incelemeleri için kullanılan bir terimdir ve bu bağlamda eğer hadisle Batılı bir kavram kastedilmiyorsa -ki kastedilmesi imkânsızdır-hadise dair bir oksidentalist faaliyetten söz edilemez yahut edilmemelidir. Esasen bu iddia aynı zamanda hâl-i hazırdaki tahlilin neticesini de özetlemektedir.

Özcan Hıdır makalesinin girişinde "müstağrib" in, "müsteşrik" in karşıt anlamı olduğunu ifade ederek oksidentalizmi genelde yapılan tanımlarla aynı doğrultuda olmak üzere "bütün yönleriyle Batı'yı araştıran ilim dalı" veya "Doğu'nun Batı'yı edebî, entelektüel-akademik yazının konusu hâline getirme çabası"⁵ olarak tarif etmektedir. Ayrıca oksidentalizmin ilmî bir disiplin olarak ilk defa Hasen Hanefi tarafından ele alındığını ve Hanefi'in bu terimle Batı'yı akademik ve entelektüel olarak araştırmayı kastettiğini dile getirmektedir. Oksidentalizme dair söz konusu tanımları nakleden yazar öte taraftan M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa el-A'zamî'yi oksidentalist olarak niteler. Hâlbuki Sezgin ve el-A'zamî'nin mesâillerini Batı değil İslâm dini üzerine teksif ettikleri düşünüldüğünde Hıdır'ın verdiği tanımlar ve örnekler arasında açık bir tutarsızlık olduğu hemen anlaşılacaktır. Üstelik makalenin devamında Rudi Paret'in Batı araştırmaları/Occidental Studies enstitülerinin kurulması yönündeki teklifine işaret edilmekte ve bu bağlamda 1957'deki bir toplantıda oksidentalistik çalışmalar yapacak enstitüler açılması yönünde görüş bildiren Muhammed Rehber'in şiddetli eleştirilere maruz kaldığı yine Paret'ten naklen aktarılmaktadır. Bu noktada Hıdır'ın önerdiği üzere Sezgin ve el-A'zamî oksidentalist ilim adamı prototipi olarak kabul edilecekse söz konusu itirazları nasıl değerlendirmek gerekeceği sorusu cevapsız kalmaktadır.

Verdiği tanımlarla tutarsızlık arz eden örnekler sunan yazar, öte taraftan makalenin başlangıcında yaptığı oksidentalizm tarifleriyle örtüşen örnekler de vererek okuyucunun "yazar oksidentalizm terimiyle neyi kastetmektedir" muammasıyla baş başa kalmasına neden olmaktadır. Zira ilgili yerde⁶ *Kitâbu'l-Me'ârif, el-Âsâru'l-bâkiye ani'l-kurûni'l-hâliye* gibi eserleri "diğer din ve kültürlerin tarihî ve etnik durumlarını olduğu gibi yansıtmak üzere kaleme alınmış oksidentalist sayılabilecek kaynaklardır" ifadeleriyle sunmaktadır. Bu bağlamda isabetli bir biçimde *Şifâü'l-galîl fi beyâni mâ vaka'a fi't-Tevrât ve'l-İncil mine't-tebdil, el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihâl, İfhamü'l-yahûd* gibi eserler hakkında "karşılaştırmalı dinler tarihi eserleri, kısmen oksidentalist çalışmalar olarak değerlendirmek mümkündür" demektedir. Öte yandan bu sözlerin ardından Babanzâde Ahmed Naim, Mehmed Akif, İzmirli İsmail Hakkı, Mustafa Sabri, Elmalılı Hamdi Yazır'ı yakın tarihimizdeki oksidentalist âlimler şeklinde nite-

M. Mustafa el-A'zamî Örneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, V/1, 2007, ss. 7-31.

⁵ Özcan Hıdır, a.g.m., s. 7.

⁶ Hıdır, a.g.m., s. 10.

leyerek tekrar yukarıda işaret edilen muammayı akla getirmektedir. Hatta yazar Said'in Batılı ülkelere gidip kendi ülkesine dair konuları araştıran kişilerle ilgili yakınmasını aktararak oksidentalist araştırmacılar açısından mevcut durumun pek de parlak olmadığını söylemektedir. Fakat aynı makalede oksidentalist prototipi olarak aslında bir bakıma Said'in yakındığı şeyi yapan yani Batı'ya giderek kendi kültürlerine dair meseleleri inceleyen Sezgin ve el-A'zamî'yi göstermekte ve Said'in *Orientalism* adlı eseriyle oksidentalist çalışmaların iyi bir örneğini verdiğini iddia etmektedir.

Esasen Hıdır, makalenin ilk bölümünün sonunda neden bir taraftan oksidentalizmi "bütün yönleriyle Batı'yı araştıran ilim dalı" olarak tanımlayıp oksidentalizmi bu yönde tarif eden Rudi Paret, Hasan Hanefi, Hilmi Yavuz, Edward Said, Ahmet Davudoğlu gibi ilim adamlarından alıntılar yaparken öte taraftan bu tanımlarla örtüşmeyen Sezgin ve el-A'zamî'yi hatta sayfa 19'da ifade ettiği üzere Zübeyr Sıddıkî ve Muhammed Hamîdullah'ı oksidentalist olarak nitelediğinin ipucunu vermektedir:

"...oryantalizmi, oryantalistik çalışmaları ve bir bütün olarak Batı fikriyatını ciddi manada tetkik eden oksidentalistik eserlerin yok denecek kadar az oluşu..."

Yukarıdaki ifadeden öyle anlaşılmaktadır ki Hıdır, oryantalizm teriminin Batılılara ait, onların özne olduğu bir disipline delâlet etmesi hasebiyle Sezgin ve el-A'zamî gibi oryantalizmi tetkik ve tenkid eden ilim adamlarını oksidentalist kabul etmektedir ki bu durum tahlilin başında işaret edilen tehlikeyi ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca söz konusu kişilerin oryantalizm eleştirisi yapan İslâm araştırmacısı oldukları ve bu eleştirileri İslâmî kaynakları referans alarak yaptıkları düşünüldüğünde oryantalizm eleştirilerinin oksidentalist faaliyetler içerisinde dâhil edilmesinin isabetli olmadığı da görülecektir. el-A'zamî'nin *Kitab-ı Mukaddes*'in yazım ve nakil sürecini de incelediği *The History of Qur'anic Text*⁷ adlı çalışmasıyla ilişkili incelemelerinin pekâlâ oksidentalizm kapsamına dâhil edilebileceği akla gelse de el-A'zamî'nin söz konusu çalışmaları *The Qur'anic Text*'nin bir parçası olarak yaptığı göz önünde bulundurulduğunda ortaya çıkan durum yine Hıdır'ın iddiasının aksini desteklemektedir. Üstelik Hıdır s. 26'da el-A'zamî'nin söz konusu kitabının onun Joseph Schacht'ın *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*'ini eleştirdiği *On Schacht's Origins* adlı çalışmasına nazaran "oksidentalistik çalışma" olarak nitelenmeyi daha fazla hak ettiğini söylemektedir ki bu, bizzat yazarın da yaptığı oksidentalizm tarifinin isabetli olmadığını bir bakıma farkında olduğunu göstermektedir. Yazar s. 26'da el-A'zamî'yi 'hadis oksidentalisti' şeklinde nitelemesinin gerekçesini verirken şunları söylemektedir:

"M. Mustafa el-A'zamî'yi 'hadis oksidentalisti' olarak nitelememizin başlıca sebebi, uzun yıllar Batı'da yaşamış olması ve Batı üniversitelerinde görev yapması sebebiyle şarkiyatçıların zihin dünyalarını yakından tanınması ve onların hadisle alâkalı görüş ve metodolojilerini değerlendiren İngilizce eserler ortaya koymasındır."

Bu ifadelerle, Hıdır'ın oryantalizmi eleştirdiği için oksidentalist kabul ettiği el-A'zamî, Batıların hadisle alâkalı düşüncelerini yani son tahlilde hadisi çalışmalarına konu edinmekte yani İslâm medeniyetinin kurucu öğelerinden birini çalışan bir Doğulu olarak oksidentalizm tanımının açıkça dışında kalmaktadır.

Makalede ayrıca oksidentalistin sahip olması gereken nitelikler de sıralanmakta ve oksidentalist "özne olduğunun bilincinde olan, var oluş sıkıntısı çekmeyen, kaynaklarına güven duyan, oryantalistlerin kavramlarını, kategorilerini yeniden oluşturabilen Müslüman Doğulu bir ilim adamı⁸ olarak tarif edilmektedir. Bu tanıma göre, Batı'daki kötü imajlarını düzeltme çabası gösterecek her Müslüman'ın söz konusu çabaları oksidentalistik bir zemin üzerine inşa edilmelidir. "Oksidentalistik zemin" ile "reaksiyoner" değil "aksiyoner", "fenomenolojik-analitik bir hüviyet taşıyan", "araştırılan değil, araştıran, tanımlanan değil tanımlayan"⁹ bir müstakil ilim dalını kasteden yazar öte taraftan daha önce işaret edildiği üzere oryantalizm eleştirisini de oksidentalizm faaliyeti içinde değerlendirmektedir.¹⁰ Hâlbuki oryantalizm eleştirisi yapan ilim adamları aksiyoner olmanın yanı sıra kaçınılmaz olarak reaksiyoner olmak, bir tarafları ile hep oryantalistik söylemin içinde kalmak durumundadırlar. Bu ifadelerle Müslümanların oryantalizm eleştirisi yapmaması gerektiği değil, bilâkis söz konusu engelin farkında olarak oryantalizm eleştirisine girişilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Zira bu farkındalık ile işaret edilen engelin sınırlandırıcı etkisini -kendisinden tamamen âzâde olunamayacaksa da- en aza indirmek ve oryantalist paradigma içinde söz söyleyen birisi olmanın yanı sıra gerektiğinde bu paradigmanın dışına çıkan hatta bu paradigmaya yön veren bir özne konumuna yükselmek mümkün olacaktır.

Sonuç olarak Hıdır'ın makalesindeki temel problemlerin bir yandan oksidentalizm tanımına oryantalizm eleştirilerini dâhil ederek bu yönde örnekler vermesine rağmen, Hanefi, Paret, Davutoğlu gibi ilim adamları tarafından yapılan ve kendi tarifleriyle örtüşmeyen oksidentalizm tanımlarını herhangi bir itiraz dile getirmeksizin nakletmesi ve öte yandan benimsediği tanımla oksidentalizmi "reaksiyoner" bir dal hâline getirmesine karşın kendi deyimiyile "aksiyoner" bir oksidentalizmi düşlemesi olduğu söylenebilir.

⁸ Hıdır, a.g.m., s. 13.

⁹ Hıdır, a.g.m., s. 14.

¹⁰ Oryantalizm eleştirisinin oksidentalizm içinde değerlendirilmesi Nabia Abbot'ı 17. sayfada "oryantalist oksidentalist" şeklinde nitelenmesine neden olmakta ve bu tanımlama ile durum içinden çıkılmaz bir hâl almaktadır. Ayrıca s. 20'de Sezgin'in müdürü olduğu Arap-İslâm Bilimleri Tarih Enstitüsü'nü "oksidentalistik bir kurum" olarak nitelemektedir ki Arap dili ve tarihi çalışmaları yapan kurumlar Batı'da aksine oryantalistik kurumlar kabul edilmektedir.

⁷ Eser Türkçeye *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi-Eski ve Yeni Ahit'le Bir Karşılaştırma* (çev. Ömer Türker-Fatih Serenli, İstanbul: İz Yay. 2006) adıyla tercüme edilmiştir.